

TBMM MİLLİ SARAYLAR DAİRE BAŞKANLIĞI YAYINI
İSTANBUL 2008

Yusuf CAĞLAR*

Dolmabahçe Sarayı'ndan Haremeyn'e Surre Gonderilmesi

Dolmabahçe Sarayı'nda Medhal Salonu'ndan sağ tarafa doğru ilerlediğinizde Yazı Dairesi'ne ulaşırsınız. Bu dairenin sol duvarında sizi sarayın en ihtişamlı ve en büyük tablosu selamlar. Stefano Ussi'nin (1822-1901) Kahire'den Surre Alayı'nın¹ çıkışını temsil eden bu yağlıboya tablosu 1873 yılında tamamlanmış ve sarayın mütemmim cüzlerinden biri haline gelmiştir.

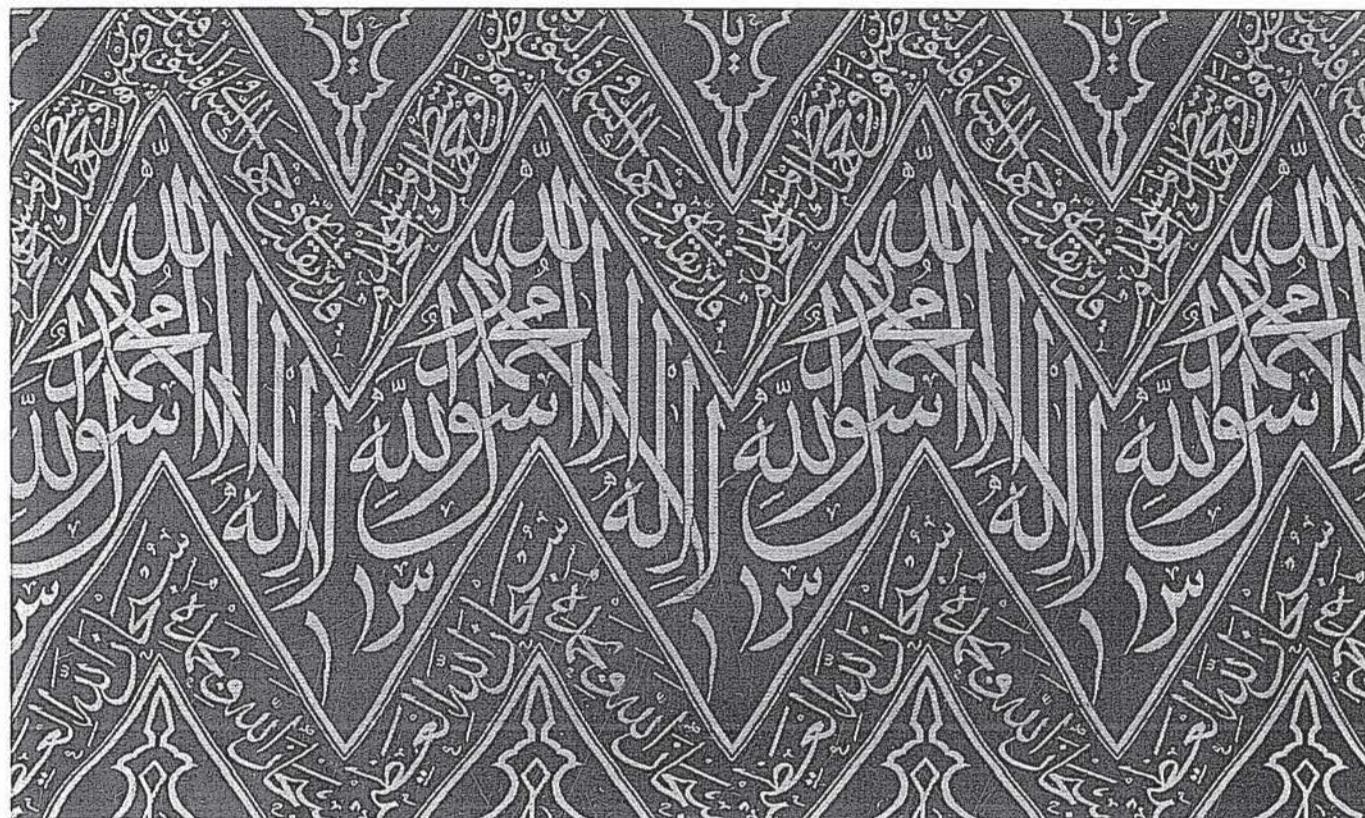
"1869 yılında Süveyş Kanalı'nın açılışını görmek için Mısır'a giden İtalyan ressam Stefano Ussi, burada karşılaştığı Surre Alayı'nı² hacilar ve kervanı koruyan askerlerle birlikte zengin karakter çeşitleriyle resmetmiştir. Tablo saray koleksiyonunda yer alan en büyük tablodur. 1873 tarihli tablonun çerçevesi yıldızlı kâfi hat bordürlüdür. Bordürde Al-i İmran Suresi'nin 126. ayetinin 'Düşmanları bozguna uğratmak için gereken yardım ancak güçlü ve hakim olan Allah katında olur.' bölümü yer almaktadır."³

Sarayın iç odalarına doğru yolculığınızı sürdürügünüzde geçmiş zamanın paha biçilmez eserleri ve hatalarıyla yüz yüze kalırsınız. Belki de Harem Dairesi'nde unutulmuş eski bir sandıkta çıkan 150 yılın sessiz tanıkları çepeçevre kuşatır hayal dünyınızı. 'Yaşmak Bohçaları, Bindallı Entariler, Tül Şemsiye, Şehzade Mintanı, Sitil Puşideleri, Sofra Puşideleri, Abdest Havluları, Seccadeler, Kâbe Örtüleri, Feraşet Çantaları, Destimal-i Şerif...'⁴

1 Stefano Ussi (1822 - 1901),
Surre Alayı, 1873, tuval
üzerine yağlıboya, 300 x 520 cm,
Milli Saraylar Resim Koleksiyonu.

1

2

3

2 Surre Alayı ile gönderilen
Kisve-i Şeriften bir parça.

3 Sultan II. Mahmut'un 1232 [1817]
taraklı Ferazet fermanı
Yusuf Çağlar arşivi.

Dolmabahçe Sarayı'ndan hac münasebetiyle Haremeyn'e gönderilen Surre Alayları'nın kutsal bir yadigârıdır Kâbe örtüleri. Üzeri Allah'ın isimleriyle, ayet ve Peygambere selamlar ile güzelleşmiş örtülerin sevgiyile, Kâbe özlemiyle dokunduğunu ilk bakışta fark edersiniz. Feraşet Çantalari⁵ ise başlı başına bin bir çeşit dostluğun, yardımlaşmanın ve hediyeleşmenin birer canlı şahidi olarak saklanırlar sarayda: "Surre Alayı tertip edildiğinde, saraydaki kadın ve sultan efendilerin Mekke-i Mükerreme'de birer dostu olur, ona deri torbalar içerisinde para ve hediye gönderirdi. Bunlar vasıtıyla birçok ricacılara da para yollanır. Bu torbalar iplerle bağlanır, "gelsin gitsin selamet" yazılı mühürlerle mühürlenir, Kızlar Ağası vasıtası ile Mahfil'e teslim olunurdu."⁶

Feraşet Çantaları'nın içine "Sahibi kudrette göre bir miktar para kojar gönderilir, dönütte de yine aynı çanta ile zemzem, kına, öd ağacı, güzel şüşelerde kokulu yağlar, tespihler, hurma, akik yüzük vesaire gibi ufak tefek hediye alırıdı. Bu hediyeleri gönderen 'feraşet vekilleri', İstanbul'da kalan ve herhangi bir sebebeden bizzat hacca gidemeyen müminlerin namına Kâbe'de hizmet ve dua eden bir takım fukara idi ki, bütün yıl, işte şundan bundan gelen o paralarla geçirirlerdi."⁷

"Mekke'de Harem-i Şerif'in ve Medine'de Ravza-i Mutahhara'nın süpürülmesi büyük bir şeref sayıldılarından sembolik olarak hanedan men-

supları ve ileri gelen bazı kişiler 'feraşet-i şerife' diye anılan bu görevden belirli bir pay almışlar ve bunu manevi bir huzur ve hayır vesilesi saymışlardır. Buralardaki feraşet-i şerife, Esmâ-i Hüsnâ'dan kinaye, doksan dokuz hisse olarak sayılıp her hissedede 16 kırat itibar edilmiştir. Bunun 48 kuratına padişahlar, 24 kuratına vâlide sultanlar sahip olurlar, kalan kısmını ise muteber kimselere dağıtılr, bütün bunlar beratla tevcih edilirdi."⁸

Biraz yakından baksanız, Feraşet Çantaları'nın bir yüzünde alıcının, diğer yüzünde ise gönderenin isimlerini fark edersiniz. Saray-i Hümâyûn'dan Mekke'ye ve Medine'ye gönderilen bu kırmızı-siyah deri çantalara nakşedilmiş sultanathî sözler de hemen dikkatinizi celbeder:

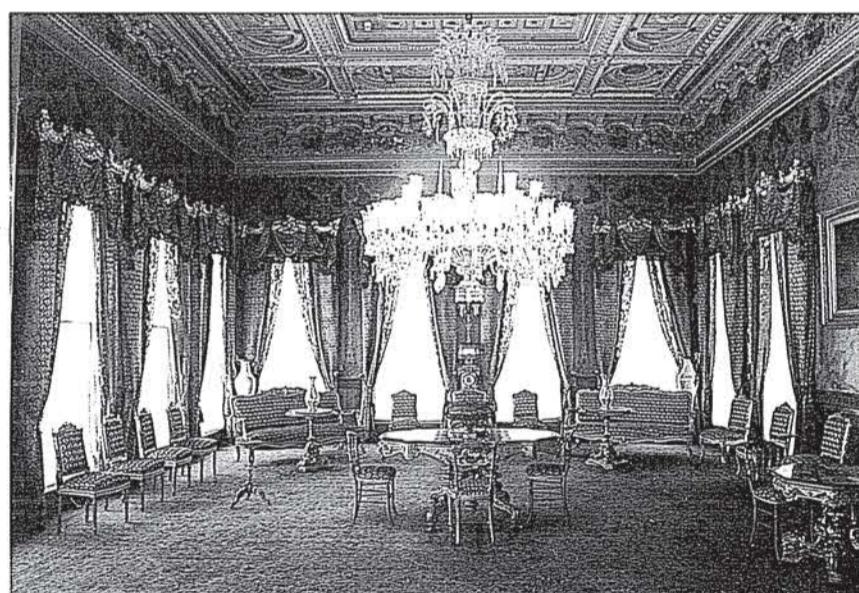
4

“Bi-mennihi te’âlâ
Saray-i Hümâyun’dâ necabetlû
Sultan Abdülaziz efendimiz
Hazretlerinin huzûr-ı âlilerine
Reside-i bâd-ı bedûh
Sene 1270

Bi-mennihi te’âlâ
Medine-i Münevvere nevverchallahu
Te’âlâ ilâ yevmi'l-kiyâmda Erzurûmî
Mühtedî el-Hac Mehmed Efendi'ye
Reside-i bâd-ı bedûh
Sene 1270”

“Bi-mennihi te’âlâ
Hâlâ birâder-i hazret-i şehriyâri
Devletlû inâyetlû merhametlû efendim
Sultânım Sultân Abdulaziz efendimizin
Hâk-pây-ı devletlerine reside-i bâd
Sene 1272

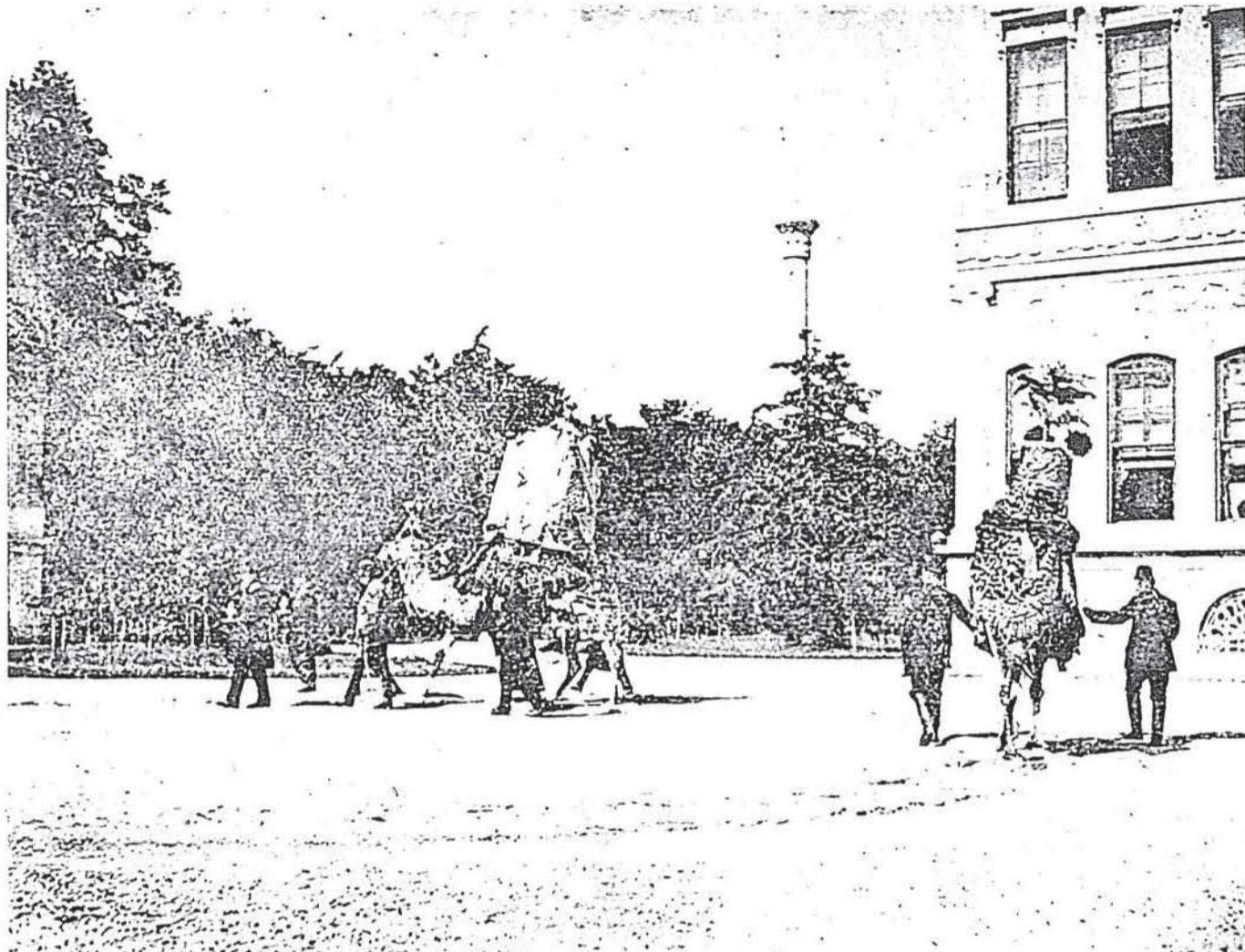
Bi-mennihi te’âlâ
Mekke-i Mûkerreme'de Zemzem-i şerif
Sakalarından zevrâk vekîlimiz se’adetlû
Yâsin-zâde eş-Şeyh Ali Efendi
Huzûrlarına vusûl bula.”
7642”

5

4 Sultan Abdülaziz'in Saray-i
Hümâyun'dan Medine-i
Münevvere'deki Mehmed Efendi'ye
gönderdiği Feraşet Çantasının ön ve
arka yüzü.

5 İntizar Odası ismiyle de bilinen Surre
Odası'nın iç görünümü.

6

6 Surre devesinin Dolmabahçe Sarayı
Saltanat Kapısı önünde üç defa
döndürülmesi ve diğer
merasimler padişah ve saray
görevlileri tarafından izlenirdi.
(Fotoğraf: Donanma mecması)

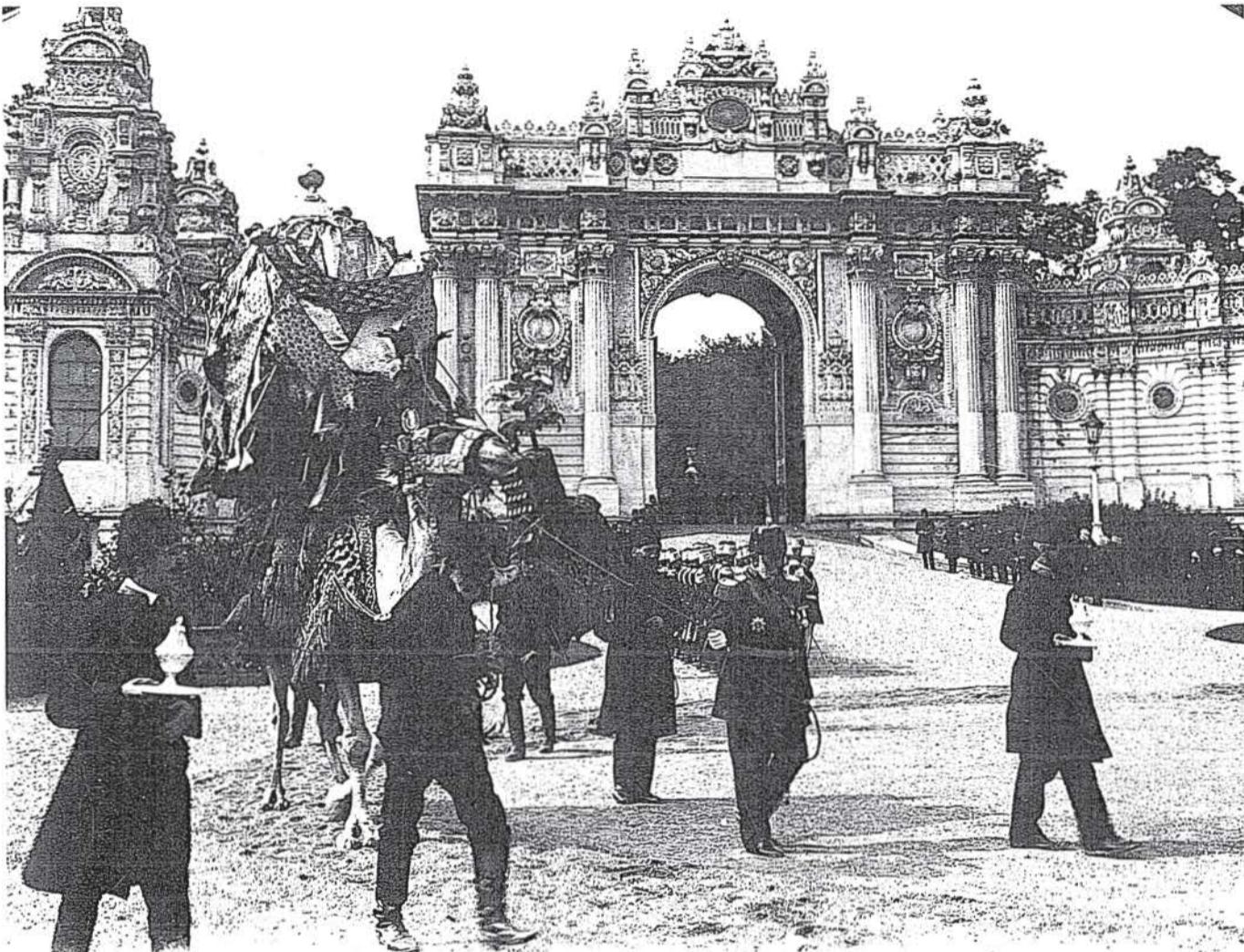
Dalip gittiğiniz hac yolculuğundan çıkışınızda, dünyanın harika sanatlarının birer ikisi etrafınızda sıralanıldığını görürsünüz. Gayri ihtiyar adımlarınız sizi alıp İntizar Odası'na ulaştırır. Burası Dolmabahçe Sarayı'nın en güzide odalarından biridir. Zira, Surre Alayı ile Haremeyn'e gidecek emanetlerin, para dolu keselerin, Feraşet Çantalarının hazırlandığı bu oda dan, padişahın büyük bir dikkatle bahçede yapılan merasimi seyrettiğini fark edersiniz.

"Surre Alayı yola çıkmadan önce Surre devesi sarayın önünde dolaştırılır, sultan ve saray halkı tarafından bu odanın penceresinden yolcu edilirdi."¹⁰

"Surre-i Hümâyun, Şaban'ın on altıncı günü saraydan kalkardı. Devletin emektar, taltife şayan askerî, mülki ve ilmî ricali arasından seçilen ve Mahmil-i Hümâyun'a tâ Hicaz' a kadar refakat edecek olan Surre Emini¹¹, Evkaf Nazırı olan zatla beraber o gün üniformalarını giymiş olarak Mabeyn'e gelir, huzura çıkarlardı. Biraz sonra makamat-ı mübarekeye, Mekke emirine, Hicaz valisine, Medine muhafizîne, Şeyh ül hareme, Harem-i Şerif müdürüne ve sair erkana mahsus hediyelerin bulunduğu sandıklar, Evkaf nezaretinin tedarik ettiği bir devenin sırtına yüklenir, haremden saray bahçesine Kızlar ağası marifiyle çıkarılırdı. Bu esnada padişah pencereye çıkar, Evkaf Nazırı ile Surre Emini de bahçeye devenin yanına inerlerdi.

Âdet; Kızlar ağası deveyi üç defa dolaştırırırdı. Üçüncüsünde padişah devenin Evkaf Nazırı'na teslimini emretmezse, kızlar ağası mâzul sayılırdı. Bu sebepten zavallı arap, üçüncü devir sona erken helecana düşer, sırmalı üniformasının içinde soğuk terler dökerdi. Eğer gazab-ı şahaneye uğramaz da işaret alırsa, dolaştırıldığı bilmeyen şaşkınlık hayvanın yularını nazira teslim eder, o da bir kere dolaştırap Surre eminine tevdî eylerdi. Bu esnada, saray bahçesinde kurbanlar kesilir, buhurdanlar yakılır, tekbirler alınırırdı."¹²

Alay'ın Saltanat Kapı'dan çıkararak Kabataş'a doğru hareket etmesi esnasında Surre Oda-

7

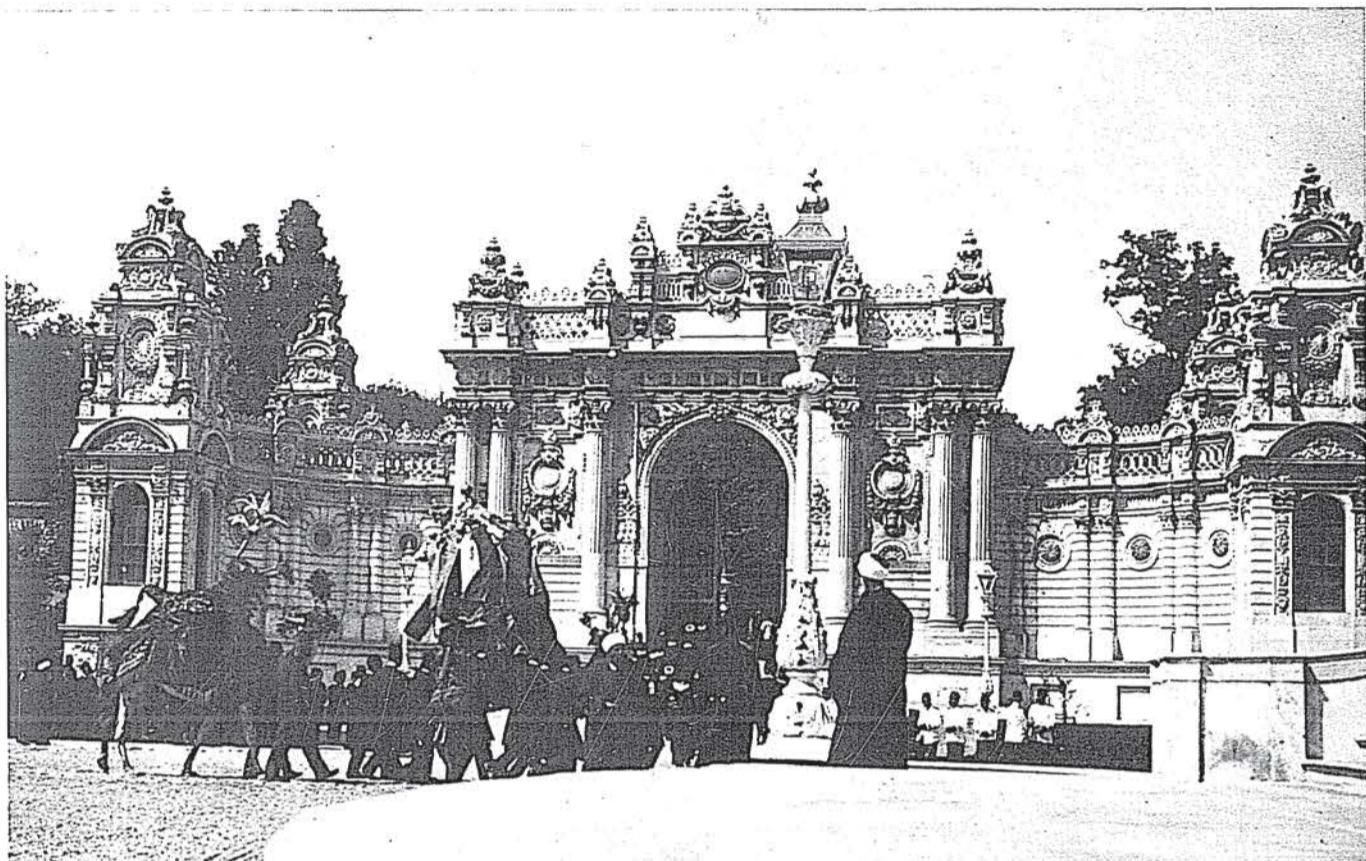
si'nda uğurlamaya katılan saray halkın gözlerinden sevinç yaşları inci gibi serpilirdi. Zira az bir zaman önce Dar-üs'sâade ağası ve maiyeti "Mahmil-i Şerifi tutarak tekbir ve ilahilerle getirirler, Harem dairesinin bahçesine koyarlardı. Böylece Mahmil, bütün sultanlar, kadın efendiler ve kalfalar tarafından ziyaret olunurdu. Her sultan ve kadın efendi hediye olarak sırmalı ustufalar verirdi. Sarayın iki eski kalfası bu kumaşlarla Mahmil-i Şerifi süslerdi."¹³

Sarayın Saltanat Kapısı tarafından bahçeye doğru çıkış做的 olan Surre Odası'nın pencereinden sarayın giriş kapısına doğru bir göz atsanız; bütün heyecanıyla sıralanmış devlet ricalinden Mâbeyn Baş kâtibi Uşakizâde Halid Ziya'nın yanı başında duran görevlinin kulağına, biraz da şikayet eder bir edayla şunları fisildadığını şahit olurdunuz: Efendi, gördünüz mü? "Asıl merasimin kahramanı bu deve idi. Bittabi o en yakışıklı, en gösterişli olanlardan seçilir ve ne kadar mümkünse o kadar donatılır, süslenirdi. Öyle ki, lüzumundan fazla takıştırmış, hadden aşırı süslü püslü kadınlar için 'surre devesi' demek halk lisanında sık sık tesadüf olunuyor artık.

Baksanızı; "Süslenmiş deve önde, surre emini, etrafında icab eden me'murin ve hademe çanlarını çala çala sarayın bahçesinde" nasıl dolanıyorlar.¹⁴

Bu şikayetlerin siğlığından olsa gerek, padişahın hizmetinde olmanın verdiği cesaretle, daha önce de surre kethüdalığında bulunmuş Selahaddin Efendi, Mabeyn Baş kâtibi Halid Ziya'yı bir güzel paylamaktan geri durmamış ve işin hakikatini ona öğretmeyi istemiştir: Bilmem ki ne çabuk unuttunuz, daha şunun şurasında üç beş yıl önce Yıldız'dan ihraç edilen Surre Alayı'nın baş kahramanı olan deve "Habeş İmparatoru Ulu Menelik tarafından hediye olarak Abdülhamid'e gönderilmiştir." Bu nadide ak deveyi de yavrusıyla birlikte başboş alay esnasından görür idik. Hem, pekâlâ Pâre sandıklarını taşıyan develerden en

7 Evkâf Nâzîn, Surre devesini bir kez padişahın huzurunda döndürdükten sonra Surre Eminine emanet ederdi.
Fotoğraf: Sebah - Joaillier

8

8 Surre Alayı'nın Sultanat Kapı'dan çıkışını gösteren bir kartpostal.

Yusuf Çağlar arşivi

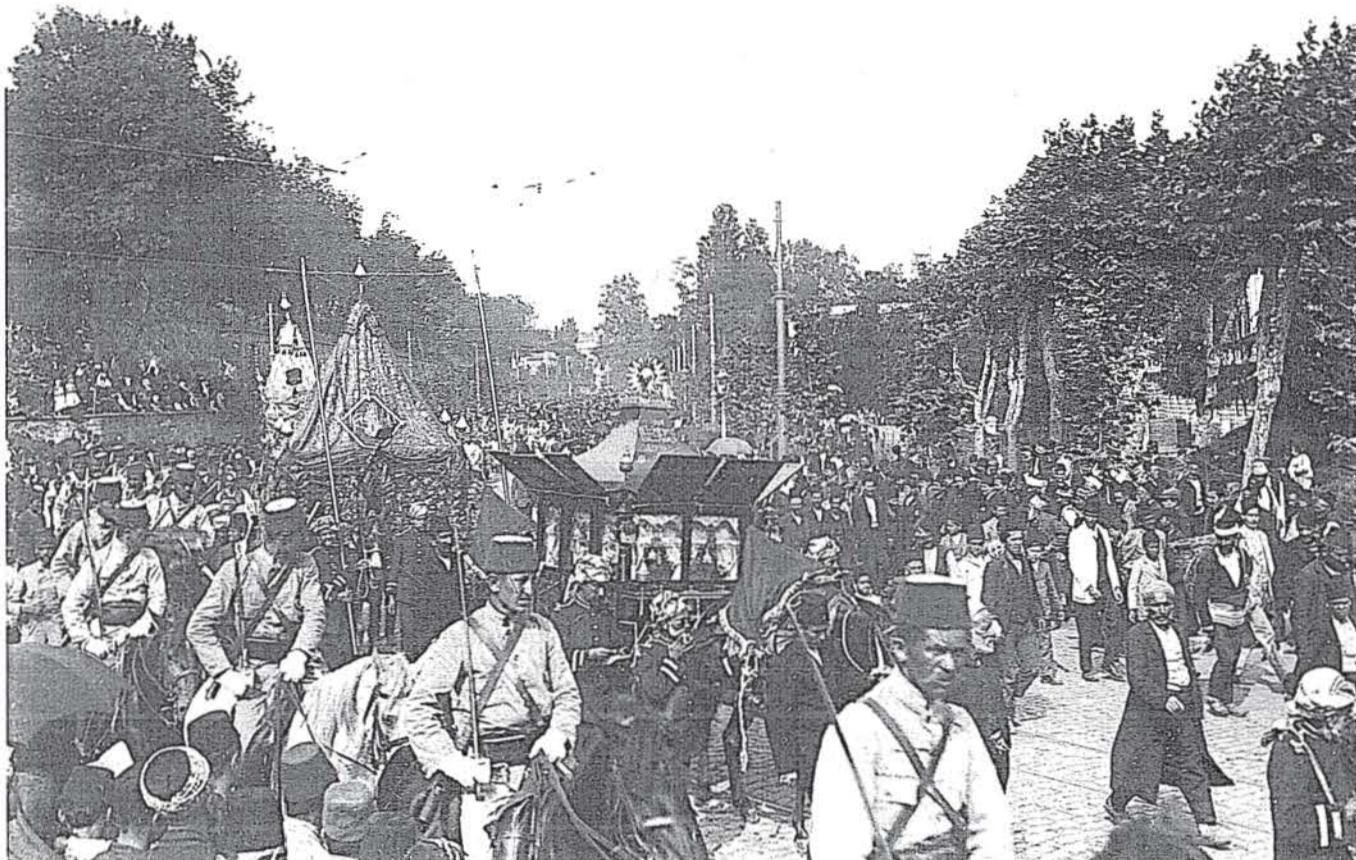
önde gideninin adet olduğu için üstüne yirmi beş çingirak takılı bir metre en ve boyunda bir çingirak tahtası bulunurdu. Şimdi bu âdetin Sultan Reşat Efendimiz zamanında da Dolmabahçe Sarayı'ndan gönderilen Surre Alayı esnasında sürdürülmesine, Mahmil-i Şerifi¹⁵ taşıyan devenin halkın heyecanını karşılayacak şekilde süslenmesine neden şaşkınlıksınız bilmem. Hem zat-ı âlinizin pek iyi bilmesi gerekir ki, her sene Şaban ayının on beşinde İstanbul'dan şürefâya ("şerîf"in cem'i olan şürefâ ünvânı Peygamber Efendimiz hazretlerinin ahfadından ve zürriyetlerinden olan zâtlara alem olarak kullanılmıştır) sâdâta ("sâdât"ın müfredi olan seyyid kelimesi de hazret-i Resûl-i Ekrem'in nesil ve sülâlesinden bulunan zâtlara teşmîl olunmuştur), mücâvirlere (Mekke ve Medine şehirlerine sâir memleketlerden hicret ederek ölünceye kadar oralarda yaşayanlara verilen isimdir), Harem-i şerif müstahdemîn ve hademelerine cesim meblağlar ve kabâil ve urbâna azîm mürettebat ve eş-ya ırsâl kilinirdi. Dinî bir vazife olarak hüsni niyetle gönderilen mezkü[r] mebâliğ sîrf muhabbetten neşet ettiğinden çok görülmez ve bu sayede hüccâc ve züvvâr urbânın tasallutundan kurtarılarak yollardaki istirahatları temin olunurdu."¹⁶

Şimdi ne oluyor ki; bu hakikatleri bilmeymiş gibi şikayette bulunuyorsunuz. Hatırlarsanız Dersaadet'in üç büyük Saray-ı Hümâyunu'ndan (Topkapı, Yıldız, Dolmabahçe) ihraç edilen Surre Alayları, payitahtın Haremeyn sevgisinin, Peygamber Efendimiz'in ailesine hürmetin mütemmim cüzü haline gelmiştir.

Bakınız, Sultanat Kapısı'ndan çıkış Kabataş İskelesi'ne doğru yol alan bu alayın ardından dualar ve selamlar iletilmesi ancak bize yakışır. Dedikodu edip şikayette bulunmak da kendini bilmez nadanlara...

Halid Ziya'nın ve Selahaddin Efendi'nin aralarında geçen bu münakaşanın ardından hızla saraydan çıkış, Dolmabahçe Camii önünden geçerek Kabataş İskelesi'ne ulaşan Surre Alayı'nın şaaşalı ve intizamlı geçişini etrafından izlemek için yiğilan onca kalabalığın heyecanıyla hayalen seyre dalabiliriz.

"Evkaf Nâziri yularından tutarak Surre Emini'ne teslim eyledikten sonra, emin de devi üç defa Saray-ı Hümâyûn bahçesinde dolaştırdı. Yine mu'taddan olduğu veçhile Padi-

9

şahımız tarafından Mekke Emîri'ne hitaben yazılmış olan mektup (ki, buna ‘Nâme-i Humâyûn’ denirdi.) kırmızı atlas kiyse içinde olduğu halde, Surre eminine öpüle-rek teslim edildi. Emin dahi kezalik öpüp ta’zim ile Surre kethüdasına verdi. O da aynı surette alarak, iki eliyle yüksekte tutup mevcud sırma hâşeli kirata binerek yola revan oldu. Atın yularını hademelerden ikisi tutup çekiyordu. Surre emini, Surre kâtibi, hazine muhafizi, haftân ağası, müjdecibaşı, her bir nezaretin reisleri ve başla-rindaki sırma şeritli sarıkları ile ulemâ ve rütbe sahibi olan ve olmayan İstanbul şeh-rinin bi'l- umûm câmilerinin imam ve hatipleri surrede hazır bulunuyorlardı.

Üniformalarını giymiş ve nişanlarını takmış bulunan Evkâf Nezareti ve Surre ile beraber gitmeyecek olan birçok zevat süvari olarak alaya iştirak etmişlerdi.

Alayın ön ve yanlarındaki erler arasında ellerinde buhûrdan bulunan müte'addid Enderun hafızları yüksek sesle tekbir alıyorlar, vakit buldukça buhûrdanlarının içlerine öd ağacı koyuyorlardı. Mahmil ile Surre Emininin Tahturevani'ndan¹⁷ sonra develere yüklenmiş olan, üstleri meşin kaplı sandıklar ve katırların taşıdıkları pâre hurçları ve daha birçok lüzumlu, lüzumsuz eşya kezalik develerin üzerinden oldukları halde yol alıyorlardı. Hayvanlar al, yeşil bayraklar ve birçok tüylerle süslenmişti.

Alayın arasında yirmi Akkâm¹⁸ mahsusen yaptırılmış bir örnek esvablari ile nakkareleri- ni çalarak gidiyor, akkâmbaşı at üstünde bir aşağı bir yukarı hayvanını sürerek bunları ida- re ediyordu. Resmî esvablî polisler ile sivil polisler de görülmüyordu.

Saraya mensub kadınlar arabaları ile alayın arkasında bulunuyorlardı. Böylece Kabataş'a gelindi. Ayasofya Camii'ni kürsi şeyhi tarafından Surre'nin selameti için ifâ edilen duadan sonra iskeleye hazır bulunan vapura Surre Alayı yerleştirildi. Vapurun direğine hacı vapuru olduğunu bildiren büyük yeşil bayrak ile alay bayrakları çekilmişti. Vapur denize açılıncı Dolmabahçe'den toplar atılarak Surre selamlandı¹⁹

Kabataş İskelesi'nden Üsküdar İskelesi'ne doğru süzülüp giden vapurun arkasından eğen, ağlayan, naralar atan, hayır dualar okuyan halkın, bu teveccühü ve ilgisi Ramazan'a bir şaaşalı hazırlık sağlar ve Alay Mekke'ye ulaşıp dönene kadar da hasretle yollar gözlenirdi.

(شہان اول) کایپور

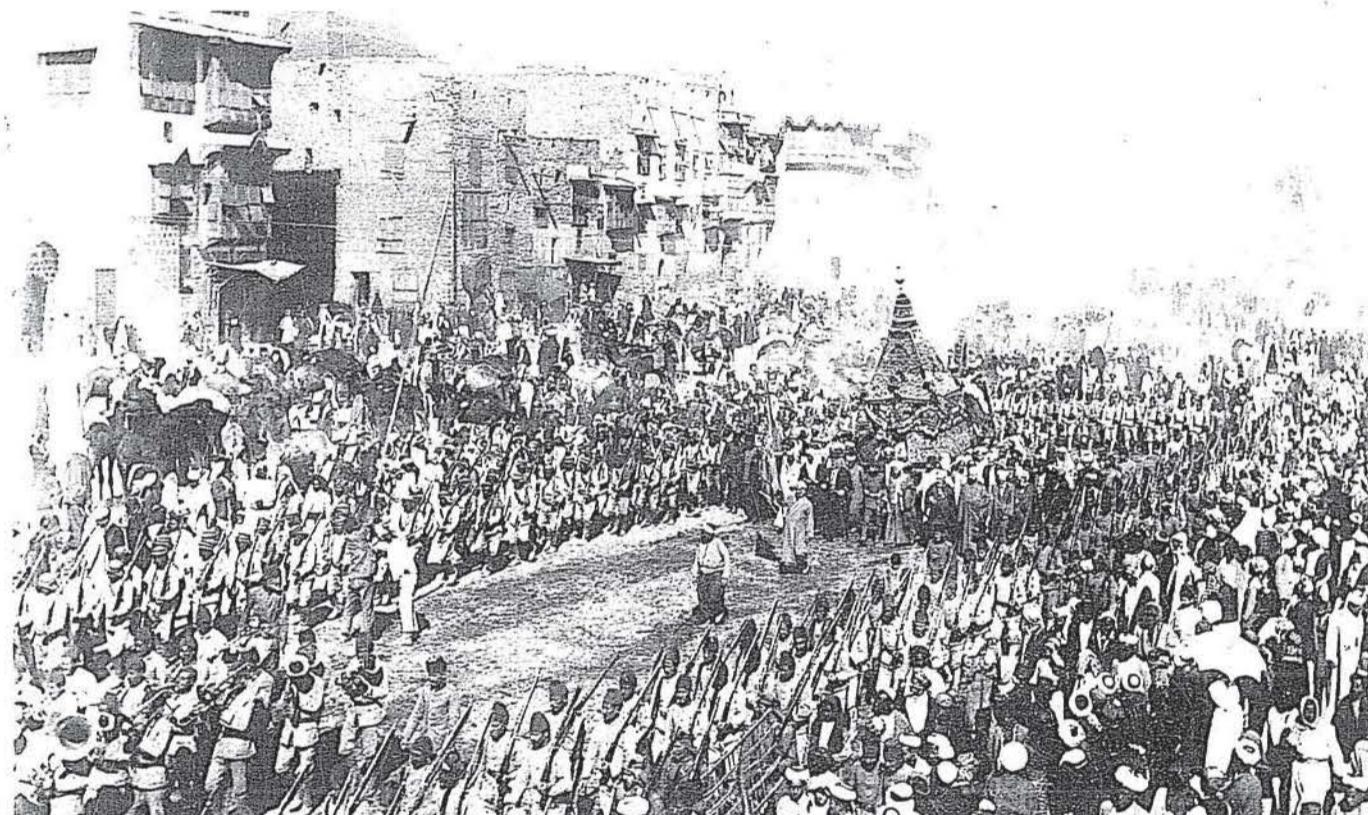
10

9 Dolmabahçe Sarayı'nın Saltanat Kapısı'ndan çkarak Kabataş iskelesine doğru hareket eden Surre Alayı içinde hiç şüphesiz Mahmil-i Şerif'ten sonra en çok göze batan unsur Surre Eminî'nin tahtırevanı oluşturdu.

10 Donanma Mecmuası'nın
Dolmabahçe'den çıkan Surre Alayı'nı
Dolmabahçe Camii önünden geçişini
gösteren sayısı.

11

12

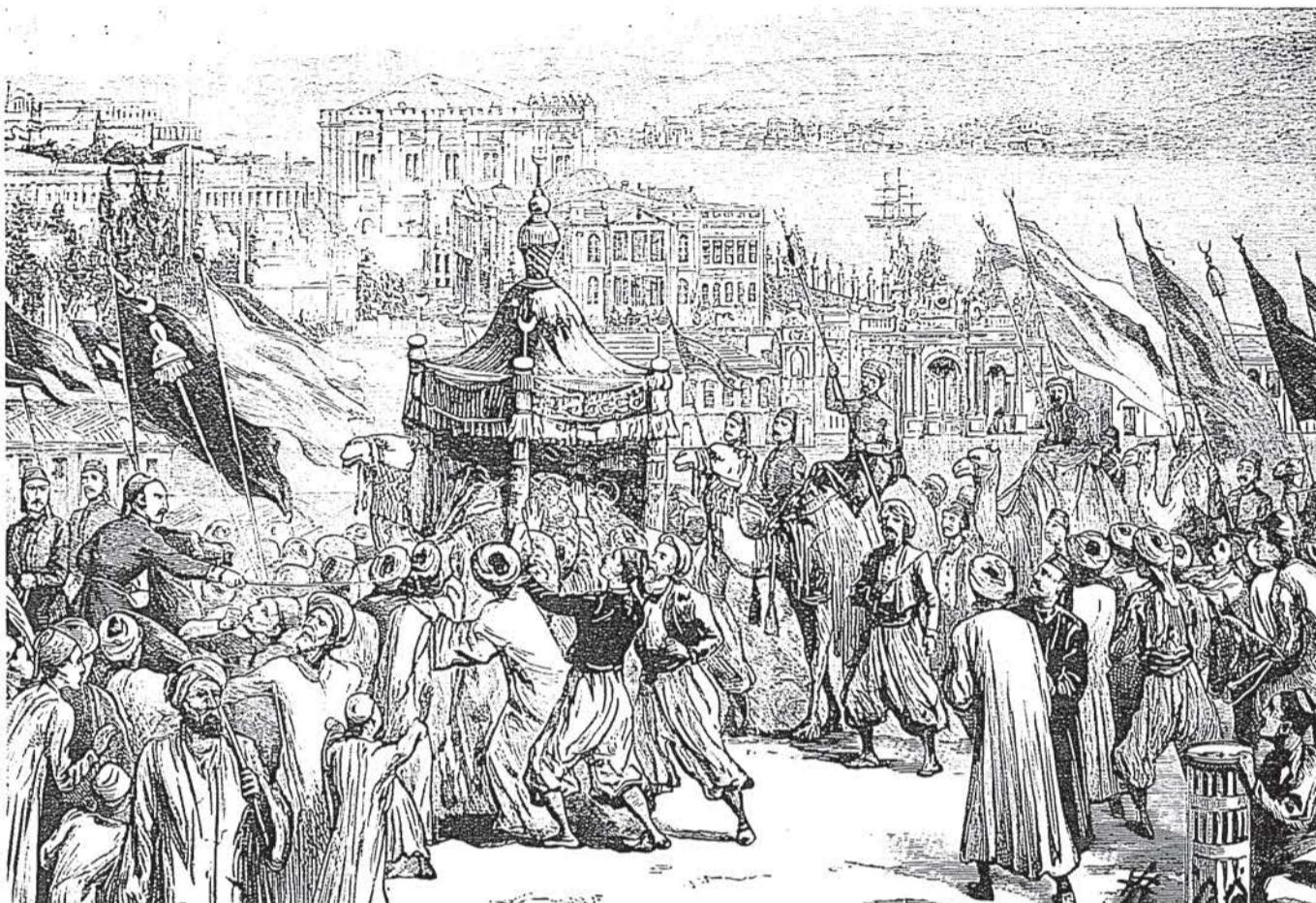
11 Surre Alayı'nın Kabataş
İskelesi'nden Üsküdar iskelesine
uğurlanması esnasında yapılan
Surre duası.

12 Dolmabahçe'den 1916 yılında
gönderilen ve Medine'ye ulaşabilen
son Surre Alayı.

Ömer Faruk Şerifoğlu arşivi

Özellikle o yıl Surre Alayı ile Feraşet Çantası göndermiş zevatin sevinci ve heyecanı gözlerinden okunurdu. "Çantası bulunmayanlar mektuplarını çantası olanlara verirlerdi. Bir evden aile efradına göre muhtelif miktarda firâşiyet ve zevrâk mektupları gönderildiği olurdu. Mezkur çantalar makbuz mukabilinde Evkaf nezareti'ne teslim olunur, nezaret de bunları sandıklara yerleştirerek Surre ile Mekke ve Medine'ye gönderirdi. Surre'nin avdetinde herkes çantalarını eldeki makbuzları ile mezkûr nezareten istirdâd ederdi.

Cevaben gelen mektupların zarfları evlerde açılır iken çoluk çocuk bunların içlerinden ne çıkacak diye dört gözle bakar ve sevinirlerdi. Gelen hediyyeler muhtelif cins ağaçlardan

13

i' mal edilmiş tespihler ile gümüş yüzük ve halka, sürme, tabâki kürdan, misvak, öd ağacı, timar, kurs (tütsü), kına ve sâir bunlara benzer ehemmiyetsiz ufak tefek hediyelelerden ibaret olurdu. Bazen de zarfların içinden bir iki tane kuru hurma zuhur ederdi. Hediyeleler büyük ve küçüklere münasibi vechiyle dağıtıldı vesselam.²⁰

13 Oryantalist bir bakışla, Dolmabahçe Sarayı'ndan Surre gönderilmesini tasvir eden bir gravür.

Surre Alayı'nın Üsküdar İskelesi'ne varmasıyla yapılan merasimlerin sonunda, her yıl olduğu gibi Ayrılık Çeşmesi²¹ nde bir gece konaklama adeti terk edilmemiştir. Ertesi gün ise Harem'den Gemi marifetile giden Surre, Beyrut'tan Şam'a oradan da Medine'ye kadar selametle yol almıştır.²² 1916 yılında ancak Medine'ye kadar gidebilen Surre Alayı, Dolmabahçe Sarayı'ndan Haremeyn'e gönderilen son Surre olarak kayda geçmiştir. Sonraki iki yıl içinde ise (1917 ve 1918) Surre-i Hümayun ancak Şam'a kadar gönderilebilmiştir. Sultan Reşat'tan sonra ise Sultan Vahdettin; 1919, 1920, 1921 ve 1922 yıllarında Mekke ve Medine'deki fakirlere sadaka göndererek dağıttırmıştır. 1923 ve 1924'te ise, Dolmabahçe Sarayı'nda oturan son hanedan mensubu halife Abdülmecid bu adeti terk etmiştir.²³

DİPNOTLAR

1 Surre'nin lügat manası akçe kesesi demektir. Bu kelime her sene müyyen vakitte muntazaman bir kimseye gönderilen veya verilen herhangi birşey için dahi mecazen kullanılır. İlk surre 791 [1389] senesinde Edirne'den gönderildiği gibi 1336 [1918] senesinde de son surre İstanbul'dan gitmiştir. Haremeyn'e yani Mekke ve Medine şehirleri ahalisine pek çok senelerden beri gönderilimekte olan para ve eşyaya surre denir.

2 Mısır'dan da Mekke'ye surre ile mahmil gönderilir. Bunun da emini, memurları, erleri hatta musikası vardır. Şam mahmili ismi verilen payitahttan gönderilen surre gibi evvelâ Medine'ye gider sonra Mekke'ye gelir. Mutad merasim yapıldıktan sonra Arafat'a çıkar. Vakfe zamanı bu iki mahmil de Arafat dağında yanyana dururlar. Akşam ezanından sonra buradan ayrılarak beraberce Mina'ya giderler. Saray-i Hümayun'dan giden Şam Mahmili'nin rengi yeşil, Mısır'dan gelen Mahmil-i Misr-i ise kırmızıdır.

- 3 Dolmabahçe Sarayı, İstanbul: Milli Saraylar, 2005, s. 46-47.
- 4 150 Yılın Sessiz Tanıkları, Sandıklarda Saklı Saray Yaşamı, İstanbul: Milli Saraylar, 2006, s. 5.
- 5 Mekke'de beyt-i muazzamı yani Kâbe'yi ve Medine'de Resûl-i Ekrem efendimiz hazretlerinin civar-ı saadetlerini süpürenlere ferrâş ve Mekke'de zevrak denilen topraktan mamul uzun destilerle hacilara zemzem dağıtanlara saka tesmiye olunur. İstanbul ahalisinden bazıları bu mukaddes hizmetleri yapmış olmak niyet ve maksadıyla bahs ettiğim ferrâş ve sakaların kendilerine vekil ittihhaz ederek ferâşiyet ve zevrak vekâleti namları ile her sene az çok bunlara muâvenette bulunurlardı.
- 6 Ayşe Osmanoğlu, Babam Abdülhamid, İstanbul, 1978, s. 67.
- 7 Ercüment Ekrem Talu, "Surre Alayı nasıl hazırlanır, nasıl giderdi?", *Tarih ve Edebiyat Mecmuası*, 7 (Temmuz 1982), s. 41.
- 8 Tahsin Yazıcı-Mehmet İpsirli, "Ferrâş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslami Ansiklopedisi*, C. 12.
- 9 150 Yılın Sessiz Tanıkları Sandıklarda Saklı Saray Yaşamı, s. 226, 232.
- 10 Dolmabahçe Sarayı, s. 72.
- 11 O zamanlar surre eminliğinin birçok tâlibi bulunduğuundan bir sene subaydan bir sene mülkiyeden olmak üzere iki meslekten münâvebe suretiyle surre emini intihâb ve tayin edilirdi. Surre Emini'nin bir kethudâsı, bir kâtibi olur bunlara da irâde ile tayin edilirlerdi. Bunlardan başka saraydan hazine muhafizi, haftân ağası ve müjdecibaşı namları ile üç memur intihâb ve sevk olunurdu. Evkâftan da bir imam gönderilir idi.
- 12 Ercüment Ekrem, *agm*, s. 43-44.
- 13 Ayşe Osmanoğlu, *age*, s. 60.
- 14 Halid Ziya Uşaklıgil, Saray ve Ötesi, C. III, İstanbul: Hilmî Kitabevi, 1942, s. 56-57.
- 15 Mahmil-i Şerif, Hz. Muhammed zamanına kadar giden eski bir geleneğin sembolüdür. Hazreti Peygamberin sefere gidişlerinde bindikleri deveye "Mahmil-i Şerif" ismi verilmiştir. Peygamberimizin ailesi de Mekke'den Medine'ye deve üzerinde böyle bir mahmil içinde götürülmüştür ki; bu giderek gelenek olmuş ve daha sonra da hilafeti temsil eden sultanlar tarafından surre alayları düzenlenerek surre devesi üzerinde mahmil-i şerif göndermek çok büyük bir önem kazanmıştır.
- 16 Yusuf Çağlar, '1905 Tarihli Surre Hatıratı', Yayınlanmamış hatırat notlarından...
- 17 Tahturevanın birisi surre emininin kendisine mahsus idi ki, her tarafı altın yaldızlı koyu kırmızı renkte idi. Tepesinde altın kaplama sarı madenden mamul her tarafa uçları bulunan müsenna bir güneş vardı. Diğer eminlik işi içindedi. Bunun rengi mâyî idi. Tahturevanların içeri tipki o zamanki kupa arabalarında olduğu gibi ipekli kumaşlar ile döşenilmiş ve pencerelerine perdeler takılmıştı. Tahturevan bir kişilik kapalı sedye gibi olup iki katır tarafından taşınmaktadır.
- 18 Akkâmlar, surrenin ehemmiyetli unsurlarından idiler. Akkâm diye Şam ahalisinden surre ile beraber gidip gelen, yollarda surrenin ve haciların her işlerini gören adamlara denir. Bunlar tahturevancı, mahfeci, hazineci çadırcı, meşaleci ve saka gibi altı kısma ayrırlar. Bu takımların birer başı olmakla beraber hepsine emreden her işten mesul birde akkâmbaşı vardır.
- 19 Yusuf Çağlar, *age*.
- 20 Yusuf Çağlar, *age*.
- 21 Surre'nin karadan sevkinde ve Anadolu seferlerinin bazlarında hükümet erkânı ile ahalinin bazıları Haydarpaşa'daki Ayrılık Çeşmesi'ne kadar giderek yolcuları buradan geçirdiklerinden yani heyet-i seferiye ile ayrıldıklarından nâşî mezkûr çeşmeye yukarıki ismin verilmiş olması muhtemeldir.
- 22 Evvelce surre karadan yani Üsküdar'dan Anadolu'yu yarak hac vaktinden beş altı ay evvel yola çıkar; ancak hac zamanı Mekke'ye muvâsalat, hacdan sonra aynı vechile İstanbul'a avdet edermiş ki surreyi gönderen heyet şu halde bütün seneyi yollarda geçirmiş oluyordu. Sonraları surrenin Beyrut'a kadar denizden, ondan sonra karadan gitmesi daha kolay olacağı düşünürlerek ol vechile hareket edilmeye başlanmıştır. Surre hicri 1334 senesine kadar öyle gitmiştir. 1914'deki umûmî muharebe dolayısıyla 1335, 1336 hicri seneleri surreleri Haydarpaşa'dan demiryolu ile gitmişlerdir. Son surre Medine'den ileriye gidermemiştir.
- 23 Yılmaz Öztuna, Büyük Osmanlı Taribi, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1994, C. 10, s. 392.